دۆخی کوردەکان

لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمدا

نووسینی : دکتور جەلیل جاسم

دکتۆر کاوس قەفتان لە رووسیەوە وەریگێڕاوە

لە کتێبی «کوردەکانی ئیمپراتوریەتی عوسمانی»

کوردەکان بە رەچەڵەك ئەگەڕێنەوە سەر ئەو عەشرەتە دێرینانەی لەو ناوچانەدا دامەزرابوون کە کەوتبوونە لێژاییە ڕۆژهەڵاتییەکانی شاخی ئاورا هەتا ریزە شاخەکانی زاگرۆس . (کوردستانی زاگرۆس)[1] بەشەکانی ژووروی رۆژئاوای ئەگرێتەوە .

سروشتی شاخاوی وولاتەکە شوێن پەنجەی بە ئاشکرا بەسەر جۆری پێشکەوتنی گەلی کوردەوە بەجێ هێشتووە . ریزە شاخەکان کە دۆڵو دەشتە بەپیتەکان ئەبڕن ، رێگایان لەوە گرتبوو میللەتەکە ببێتە خاوەنی ژیانێکی ئابووری یەکگرتووی پتەو . لەهەمان کاتیشدا لەوەڕگا بەپیتە ئەلپییەکان (نیازی لەو لەوەڕگایانەیە کە لە ناوچە شاخاوییە بەرزەکاندان - وەرگێر) ، لەرۆژانی زۆر دێرینەوە هانی کوردەکانی ئەدا روو بکەنە مەڕو ماڵات بەخێو کردنو ببێتە پیشەی زۆربەی دانیشتووە کوردەکان .

[redacted]

لە پایزیشدا بەرەو مەڵبەندە زستانییە هەمیشەییەکانیان ئەگەڕێنەوە . لەوێش ئەکەونە کێڵانی زەوی زاری ناو دەشتەکانو خەریکی کشتوکاڵ ئەبن .

هەر لە رۆژانی زووی سەدەکانی ناوەراستەوە گەلێك لە عەشرەتە کوردەکان کە بۆ لەوەڕگای نوێ ئەگەڕان بەرە بەرە بەرەو باکوورو رۆژئاوا بزوان . بزواندنیان بەرەو باکوور هۆی سیاسیشی هەبوو . پاش شەڕەکەی چالدێران لە ساڵی ١٥١٤دا ، بۆ یەکەم جار کوردستان لە نێوان ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیو ئێرانی سەفەویدا دابەش کرا . سوڵتان سەلیمی یەکەم بە یاریدەی مەلا ئیدریسی بە دەسەڵات (واتە ئیدریسی تبلیسی - وەرگێر) بۆ ئەوەی سنوورەکانی رۆژهەڵات لەدەست درێژی ئێران بپارێزێتو رزگار بکات ، بۆ ئەم مەبەستە عەشرەتی کوردی نارده ئەو ناوچانەو بە درێژایی سنووری ئێرانو تورکیا لە لێواری رووباری ئاراکساوە هەتا کۆتایی خوارووی میسوپوتامیای پڕ کرد لەو عەشرەتە کوردانە .

نووسەرە یۆنانیو بیزەنتییەکان کە دێنە سەر باس کردنی

لە هاوینیشدا لە گەرمیانەوە دێنە ~~...~~
عەشیرەتەکان بە عەرەبە و عالاقەکانیانەوە
سەرەوە کە لە لەوەڕگا بەرزەکانی ناوشاخەکان و

ئەبیاتی کورد ، وەك میللەتێکی ئازاو شەرکەرو سەربەستی خواز ناوی ئەبەن . لەماوەی سەدەها ساڵدا نە یۆنانە بیزەنتیەکان و نەتورکە سلجووقییەکان و نە تەتەرە مەنگۆلییە داگیرکەرەکان بۆیان نەکرا سەریان پێ شۆڕ بکەن . بگرە هەتا پاش دابەش کردنی کوردستانیش دەسەڵاتی تورکیاو ئێران لە ناوچەکەدا ئەوەندە سەرزاری بوو ، عەشرەتە کوردەکان بە ئاسانی و بەئارەزووی خۆیان ئەم دیو ئەو دیویان ئەکردوو دانیان بە دەسەڵاتی هیچ لایەکیانا نە ئەنا . شەرەف خانی مێژوو نووسی کورد ئەنووسێت . سوڵتانە خاوەن شکۆکان قەت دەست درێژییان نە ئەکردە سەر نیشتمان و خاکیان (واتە هی کوردەکان - نووسەر) بەلایانەوە ئەوە سەرو زیاد بوو دیارییان بۆ بنێرن و بە گوێیان بکەن و لەکاتی پێویستدا سەربازیان بدەنێ »[٢٠] .

ئەوی راستی بێت کوردەکان هەتا نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم دەست بەرداری سەربەستییەکەی خۆیان نەبوون .

ئەو شوێنە بێ هاوتایەی کوردستان لە ناوجەرگەی رۆژ هەڵاتی نزیکدا هەیبوو ، هەرگیز وای ئەکرد کوردستان لە رۆژانی کۆنەوە ببێتە بنکەیەکی رێگاو بانی بازرگانی لە نێوان ئەورووپاو ئاسیادا . ئەمەش ماناو ناوەرۆکێکی سیاسی و ستراتیجی گەورەی کوردستان روون ئەکاتەوە . لەسەدەی نۆزدەهەمدا ، لە سەردەمی بەرپابوونی سیاسەتی ئیمپریالی وڵاتە ئەورووپاییەکان لە رۆژهەڵاتدا ، ماناو گرنگیتی کوردستان بەتیژی پەرەی سەند .

ئەگەر لە رۆژانی دێریندا و لە سەدەکانی ناوەراستدا کوردستان لەگەڵ ئەرمینیا مەیانی شەرو هەرای گەرم بووبن لە نێوان دەوڵەتە دراوسێیەکاندا و دوایی بوونە مەیانی داگیرکردنی تورکە سەلجووقییەکان و تەتەرە مەنگۆلییەکان ، ئەوە لە سەردەمە نوێیەکاندا بووە (واتە کوردستان وەرگێڕ) یەکێك لە مەیانە گرنگەکانی بە یەکا چوونی بەرژەوەندییە سیاسییەکانی وڵاتانی ئاسیاو ئەورووپا .

لەوماوەیەی ئەم کارە باسی ئەکات دۆخی ئابووری ناوچە رۆژهەڵاتییەکانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی تەواو قورس و پەرێشان بوو . ئەو هەرەس هێنانە قووڵ و تیژەی کشتوکاڵ لە ناوچەکانی کوردو ئەرمەندا پەیوەندی بە رادە نزمی هێزی بەرهەم هێنان و جۆری بەرهەم هێنانی رژێمی دەرەبەگییەوە هەبوو . ك . ماکوان ، کە بە سەرنج دانەوە رادە نزمی تێکنیکی کشتوکاڵ لە تورکیا ئەخاتە بەرچاو ، دێت بەراوردێك لەگەڵ ئەو ئامێرانە ئەکات کە جووتیارەکا بەکاریان ئەهێنان ، ئەو ئامێرە سەرەتاییانەی وەك تەور کە لە زەمانی نووحدا بەکار ئەهێنرا »[٢١] .

لە بەشی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەم ، بەشێکی زۆری دانیشتووانی کوردستان وازیان لە ژیانی نیمچە کۆچەرایەتی هێناو دامەزران ، ئەوەی بووە هۆی دارزاندنی رێکخراوە عەشرەتییەکان و پەیوەندییەکی تەواویشی بەو گۆڕانەوە هەبوو کە بەسەر ژیانی ئابووریدا هات . سەرەك عەشرەت کە بەچەند کەسانێکی دەورو بەری خۆی دەورە درابوو ، بێ بەزەییانە ئەندامە سادەکانی عەشرەتەکەی ئەچەوساندەوەو خوێنی ئەمژین ، هەر بۆ نمونە ؛ ئەو کوردانەی لە ژێر سایەی جافەر ئاغای سەرۆکی یەکێك لە عەشرەتە کوردەکان بوو لە رووسیا ، ئەبوو بە خۆڕایی ئیشیان بۆ بکردایە . ئەبوو داری ووشکی بۆ ئامادە بکەن ، لە شاییدا دیاری بدەنێ ، دیارییەکەش (گا) یەك بوو . س . ئا . ئێگیازاروْف ئەنووسێت : لە ناو خەڵکەکەدا پەندێك بڵاو بووبۆوە . پەندەکە بریتی بوو لە (گایەکەی جافەر ئاغا) ، ئەمە وەك ئەرك و بارێکی گران ناو ئەبرا »[٢٢] .

بەهۆی ئەو هەموو باج و سەرانە قورس و گرانانەی میری لەسەر مەڕو ماڵات و موڵکی ئەبزواو (املاك جامدة) دانرا بوون ، کوردە نیمچە دامەزراوەکان لە هەژاری و بێ دەرامەتییەکی قووڵدا ئەژیان . عەشرەتی جاف[٢٣] بەم جۆرە باجی (خەرجی خانە)[٢٤] واتە باجی (سەرماڵ)ی ئەدا . بۆ کۆ کردنەوەی خەرجی خانە کەسانی تایبەتی بە ناوی (وجوە) واتە [ئەعیان - وەرگێڕ] دائەنران . هێندی جار سەرەك عەشرەتەکان خۆیان ئەبوون بەو ئەعیانانەو سوودێکی باشیشیان لەم دەسەلاتە نوێیەیان ئەدی و بەشێکی زۆری ئەو باجانەیان ئەخستە گیرفانی خۆیانەوە . جگە لەم خەرجی خانەیەش ، کوردەکان باج و سەرانەیەکی زۆری تریشیان ئەدا بە سەرۆکەکانیان . ئەو عەشرەتە کوردانەی وەك : شیڤیزووری ، پیریسانی ، رەواندووز ، سوورچی ، هەرکی ،

کووری ، زراری وهی‌تر ، ئەوانەی لە تورکیا ئەژیان و هاوینان کۆچیان ئەکرد بۆ لەوەرگاکانیان لە ئێران ، ئەو عەشرەتانە لە دۆخێکی خراپتردا ئەژیان . ئەوانە ئەبوو باج و سەرانە بدەن بە هەردوو دەوڵەتەکە . دە یەک بە تورکیاو باجی سوود بینینیش لە لەوەرگاکان بە ئێران"[7] . ئەگەر کوردەکان ، زستانان لە زەوی‌وزارە کێڵراوەکانیان لە ئێراندا (مێزرا) بمانایەوە ، ئەوە ئەبوو ئەتاوە واتە خەرجی خانە بدەن بەکاربەدەستان . کەم و زۆری ئەو خەرجی خانەیەش بە زۆری لەسەر رادەی گەورەو بچووکی زەوی‌وزارەکە ئەوەستا"[8] .

بەهۆی ئەو باج و سەرانە قورس و گرانانەوە ، چەند عەشرەتێک ناچار زیاتر روویان ئەکردە دامەزراندن و بەرە بەرەش ئابوورییەکەیان بەرەو کشتوکاڵ ئەرۆیشت . سەرنج‌دان و ورد بوونەوە لە عەشرەتی جاف چۆن لە دۆخێکی نیمچە کۆچەرییەوە بوو بە عەشرەتێکی دامەزراو و خەریک بوو بە زەوی چاندنەوە ، باشترین نمونەیە . جافەکان زستانیان لە هەرێمی سلەیمانی ئەبردە سەر . لە ساڵانی (٣٠)ی ، سەدەی نۆزدەهەمدا ، عەشرەتی جاف زەوی وزارێکی کێڵراوی ئەوتۆی بۆ زستان نەبوو . بەروو بوومی گەنم و جۆی ئەو زەوی و زارانە بەشی پێویستی عەشرەتەکەی نە ئەکرد . لەبەر ئەمە جافەکان گەنم و جۆو خواردەمەنی تریان ئەکڕی . بەس لە (٥٠)کانی ساڵانی ئەو سەدەیەدا سنووری زەوی‌وزاری کێڵراو تەواو پەرەی سەند . ئەمەش لە ئەنجامی ئەوەوە بوو دەرەبەگەکان زەوی‌و زارەکانیان بە دە یەک و بەسوخرە ئەدا بە کرێ . هەروەها کێڵاندن و بەکارهێنانی زەوی‌و زارە نەکێڵراوەکان"[9] . ئیتر لێرە بەدواوە عەشرەتە کوردەکان ، هاوینان روویان نە ئەکردە لەوەرگاکان ، بەڵکو تەنیا مەڕو ماڵاتەکانیان بۆ ئەو لەوەرگانە ئەنارد . نمونەش عەشرەتی (ڕێمێک)ە . ئەو عەشرەتەی هەمیشە لە ناوچەی بتوین ئەژیاو هاوینان مەڕو ماڵاتەکەی ئەناردە لەوەرگاکانی شاخی قەندیل"[10] . بەڵام ئەوانەی مەڕو ماڵاتێکی کەمیان بووایە ئەوە زیاتر بەزەوییەوە ئەبەسترانەوەو خۆ ئەگەر بکەوتنایە کۆچ کردن ئەوە ئەرکی شوانێتی یان هەر ئەرکێکی تر لەتووانایانا بووایە پێیان ئەسپێردرا .

سەرۆکە ئەریستۆکراتەکان نەک هەر ئەندامانی عەشرەتەکانیان بەڵکو دانیشتووە دامەزراوەکانیشیان ئەچەوساندەوە ، ئەوانەی لەتاو بێ دەسەڵاتی پەنایان ئەبردە بەر سەرۆک عەشرەتە بە تووانا‌کان بەو نیازەی لە دەست درێژی‌و تاڵان کردنی بێ ووچانی کۆچەرەکان بیانپارێزن . بۆ ئەمەش ئەبوو جووتیارەکان ئەتاوە بدەن بە سەرەک عەشرەتەکان‌و لە ئاست هەموو فەرمانەکانیانا سەرکزو مل کەچ بن . ئەم جۆرە پەیوەندییەی نێوان سەرەک عەشرەتەکان‌و دانیشتووە دامەزراوەکان لەلایەن کاربەدەستانەوە پەسند ئەکراو پشتگیری ئەکرا . ئەوەتا کاربەدەستانی ئێران بەمەبەستی ئەوەی عەشرەتە کوردەکانی تورکیا بەلای خۆیانا رابکێشن مافێکی زۆریان ئەدا بە سەرەک عەشرەتەکانی ئەوی‌و دەمیان چەور ئەکردن . بۆ نموونە ماف ئەوەیان‌دا بە پیرۆت ئاغای سەرەک عەشرەتی ملش هەموو هەرێمی پاسوا بە هەزار تومەن بکرێت یان بە کرێی بگرێت لەوە ٢٠٠ تومەنی بۆخۆی بوو و هەشت سەدەکەشی دا بە خەزێنە"[11] . (پاش سەرهێنان‌و سەربردن‌و دووایی پرسیار کردن لەم‌ولەو مانای ئەم رستە هەر وەها دەرچوو کە بەلامەوە راست نییە - وەرگێر) . کاربەدەستانی تورکیش بۆ هەمان مەبەست‌و بۆ ئەوەش ئاگری دوژمنایەتی نێوان کوردو ئەرمەن خۆش بکەن ئەهاتن ئەم پارچە یان ئەو پارچە زەوییەیان ئەدا بەم یان بەو دەرەبەگو ئاغا کوردەکان"[12] .

سەرەک عەشرەتە کوردەکان بۆ ئەوەی جووتیارەکان بەژێر دەستەیی بهێڵنەوە ، دەستەیەک پیاوی چەکداریان لەخزم‌و کەس‌و کاری خۆیان‌و کەسانی هەژارو بێ دەرامەت‌و رەش‌و رووتی عەشرەتەکە پێک هێنابوو . چەک‌و وولاخیان پێ ئەدراو بەخێو ئەکران . وەک چۆن بۆچاوترساندنی عەشرەتەکە وەهاش دژی عەشرەتە بچووکە نیمچە کۆچەرە دراوسییەکانیش بەکار ئەهێنران ، بەو نیازەی بەگو سەرۆکی ئەو عەشرەتانە بخەنە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە تاڵانیشیان پێ بکەن . جگە لەمەش ئەرکی باج‌و سەرانە کۆ کردنەوەش لە دانیشتووە دامەزراوەکان خرابووە ئەستۆی ئەمانە .

دوژمنایەتی‌و شەڕو هەرای نێوان سەرۆکە کوردەکان ئەبووە هۆی تاڵانی کردنی گوندەکان‌و لەناو بردنی مەزروعات‌و دەردو قور بەسەری خەڵک‌و خواکە . دەسەڵاتی عەشرەتەکان کە لەلایەن کاربەدەستانەوە پشتگیری ئەکرا ، کاریگەرانە کاری کردە سەر رادەی پێشکەوتن‌و نەشەو نومای ئابووری

ناوچەکە . دانیشتووە دامەزراوەکان ، لە ئەنجامی ئەوەی بێ ووچان کۆچەرەکان پەلاماریان ئەدان و تالآنیان ئەکردن ، ناچار بوون جارێکی‌تر بگەڕێنەوە سەر ژیانی کۆچەرێتی . بۆ نموونە دانیشتووە کوردەکانی کورهاسینی (بانە) جارێکی‌تر بوونەوە بە کۆچەر"[13] .

جگە لەمەش ئەو هەموو باج و سەرانە زۆرانەی کاربەدەستان لە دانیشتووەکانیان ئەسەندو لەتەکیشیا هێرش هێنانی بێ ووچانی هێزەکانی میری خەڵکەکەی هان ئەداو ناچاری ئەکردن رووبکەنەوە ژیانی کۆچەرێتی . ئێلیزە ریکلۆ ، بەم بۆنەیەوە ئەنووسێت « بەهۆی دۆخی‌سیاسیەوە ژمارەیان (واتە ژمارەی کۆچەرکان ـ نووسەر) لەزیاد بوون و کەم بووندا بوو . بۆ نموونە ئەگەر ناوچەیەك لەلایەن موتەسەریفەوە تالان بکرابایە ، یان بکەوتایە بەر هاتوچۆ کردنی هێزی سوپایی ئیلایەتە (شیرنشینەکان) ئەوە دانیشتووانی ئەو ناوچەیە کە بەنیشتەجێ بوون راهاتبوون و خەریکی زەوی و زار چاك کردن بوون ، گوندەکانیان بەجێ ئەهیشت و وەك چۆڵستان نشینەکان ئەکەوتنەوە ژیانی کۆچەرێتی . بەس لە رۆژانی پاشدا لەو زەوی و زارانە نیشتەجێ ئەبوون کەپێیان ئەبەخشرا"[14] .

گەلێك لەو ناوچانەی خەلکەکانیان خەریکی کشتووکاڵ بوون ، لەئەنجامی هێرش و پەلامارداني بێ‌وەستانی عەشرەتە نیوە کوچەرەکان روویان ئەکردە لەوەڕگاکان ، بۆ نموونە ناوچەی ئاياگا لە سنجاقی وان ، کە زۆربەی دانیشتووەکانی بەزیدی‌بوون ، جاران بە ناوچەیەکی زۆر ئاوەدان ناوی دەرکردبوو بەلام لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا ، لە ئەنجامی زۆر لێکردنی عەشرەتەکانی ئەوناوچەیە پرت و بلاوبوونەوەو سەری خۆیان هەلگرت و ناوچە کەش بووە لەوەرگای مەڕو ماڵات"[15] .

زوڵم و زۆرداری سەرۆکە ئاينیەکان هێندەی تر دۆخی هەژاری خەڵکەکەیان قووڵ ترکرد . شێخە دەوڵەمەندەکان سوودیان لەدەسەلاتی ئاینی خۆیان ئەدی و ئەو دەسەلاتەیانە کردبووە مافێکی پیرۆز . کەمترین نارەزایی دەربرین بەرامبەر ئەو شێخانە بەتاوان و خوا نەپەرستفەدائەنرا . فاکتێکی زۆر دەربارەی ئەو رووداوانەهەن ، چۆن شێخەکان ئەم و ئەو موریدە هەژارەکانیان سزا ئەداو ماڵ و موڵکیان زەوت ئەکردن هەر لەبەر ئەوەی لە سەرانەو باج دان دووا ئەکەوتن .

لەژێر پەردەی « پاراستنی ئاسایش»دا ، زۆر جار شێخەکان دەسەلاتی خۆیان بەسەر دانیشتووە ناموسلمانەکاندا (واتە گاورەکان وەرگێر) ئەسەپاندو بەزۆری زۆردارەکی هەمە جۆری ئەتاوەیان لێ ئەسەندن . لەمەش زیاتر سەرۆکە ئایینیەکان بەو نیازەی دەستکەوتی خۆیان زیاتر بکەن ، بە یارمەتی و پشتگیری کاربەدەستان جارەهای جار ئاگری دوژمنایەتی نەتەوەیی و ئاینان لەنێوان دانیشتووەکاندا خۆش ئەکرد . جا ئەگەر ئەم سیاسەتە لە زۆر شوێندا بەتایبەتی لەناو کوردە نیمچە دامەزراوەکاندا سەری ئەگرت"[16] ، بەلام بە پێچەوانەوە لەناو جووتیارە کوردو ئەرمەن و ئاسوورییەکاندا سەری نەئەگرت . نوێنەرەکانی میللەتی ئەرمەن جارەهای جار ئەوەیان دووبارە ئەکردەوە کە گلەیی و نارەزاییان نەك لە گەلی کورد بەڵکو لە ئاغاو دورەبەگە کوردەکانە ، ئەوانەی کوردو ئەرمەنیان وەك یەك ئەرووتاندەوە . هرمیان ، ئەوەی ئەرمەنییەکی کاسۆلیکە لە سکالانامەکەیدا ئەنووسێت : « ئەوان (بەگە کوردەکان ـ نووسەر) ، نەك هەر جووتیارە ئەرمەنەکان ، بەڵکو کوردە هاو خوێنەکانی خۆشیان بە ئەڵقە لەگوێ خۆیان دائەنێن . ئەوانەی ژێر دەستەی (تۆروونەکان)ن"[17] ، [واتە ئەوانەی خاوەن پلەی بەرزن ـ نووسەر] . باشترین نموونە (شاتاخ)"[18] بوو ، لەوێ دەرەبەگە کوردەکان وەك چۆن ئەرمەنەکانیان ئەچەوساندەوە وەهاش کوردەکانیان ئەرووتاندەوە . لە شاتاخ هەموو زەوی و زارەکان لە ژێر چنگی دەدەبەگە کوردەکاندا بوون . نەك هەر لەوێ بەڵکو لەناوچە رۆژهەلاتیەکانی **تری تورکیادا** لەهەموو لایەکدا ، خاوەن زەوی و زاری گەورەو فراوانی کورد بە چاو ئەکرا . لە ناحیەی سنجاق (وا دیارە نووسەر ناحیەو سنجاقی تێکەڵ کردووەو بە دوو شتی جیاوازی دانابن . دووریش نییە ناحیەیەك بووبێت ناوی سنجاق بوو بێت وەرگێر) ، دوو دەرەبەگی کورد دەستیان بەسەر هەموو زەوی و زارەکانی ئەو سنجاقەکەدا گرتبوو کە ناویان میر ئاغاو حوسەین ئاغا بوو . بە جووتە زوربەی هەرە زۆری دانیشتووانی ئەو ناوچەیەیان ئەرووتاندەوە"[19] .

شێخ و بەگە کوردەکان زوربەی هەرە زۆری ناوچەکانی باکووری رۆژهەلاتی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیان ئەرووتاندەوە . جووتیارە ئەرمەنەکانی ناوچەکانی باکووری

ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بە تایبەتی لە دۆخێکی هێجگار تاڵو ترشدا بوون . ئەو ئەرمەنانە ئەبوو داخوازیو خواستی دەرەبەگە کوردەکان بەجێ بهێنن و لەولاشەوە کاربەدەستان کەپوڵانە سەیری ئەو خوێن مژینو ستەمکارییەی ئەکرد .

لەنیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەوەوە ، هەوڵو تەقەللای دەرەبەگە کوردەکان بەنیازی داگیرکردنو دەست بەسەراگرتنی زەویو زاری تر ، ئاشکرا پەرەی سەند . ئەو هەموو زەویو زارە کێڵراوانەی زۆرەی دەست دەرەبەگە کوردەکان کەوت ، لەئەنجامی کڕینی زەویوزاری میری و زۆر کردنو دەست درێژی کردنە سەر میللەتە دراوسێیە ناموسڵمانەکانو دەرکردنیانو دوایی داگیرکردنی زەویو زاری خاوەن موڵکە بچووکە لاوازەکانەوەبوو .

بەپێی یاسا جووتیارە بێ زەوییەکان ژێر دەستەی دەرەبەگەکان نەبوون ، بەلام لە رووی ئابوورییەوە سەرو مڕ بەوانەوە لکابوون . دەرەبەگ بەپێی رژێمی سێ یەك زەویو زاری ئەدا بە جووتیارێکی بێ زەوی ، لە ناوچە رۆژهەڵاتییەکانی تورکیادا رژێمی سێ یەك « مارابا» تەواو ناسراوو بڵاو بوو . ف . ئی . لێنین دەربارەی ئەو رژێمی سێیەکەی نزیك بە (مارابا) بوو ئەنووسێت : « لەم فورمەدا بەتایبەتیو بە ئاشکرا روخساری پەیرەوی کار بە قەرزکردن خۆی دەرئەخات . واتە سروشتی سوو خۆری لە بەکرێ داندا[٢٠] » .

لەباتی ئەم پەیرەوی بەئیجاردانە قورسو گرانە ، دەرەبەگەکان قەرزیان ئەدا بە جووتیارەکان هەروەها کەڵو پەلی بەرهەم هێنانو زەویو تۆویشیان ئەدانێ . بەواتەی (ئا ـ دۆ) ، دەرەبەگەکان لەئەنجامی بەجێهێنانی ئەو پەیرەوە ٣/٢ی بەرهەمیان بۆ خۆیان ئەبرد[٢١] . دەرەبەگەکان بۆ ئەوەی پتر جووتیارەکان بچەوسێننەوەو خوێنیان بمژن هەوڵیان ئەدا کێڵگەکان لە گاجووتو ئامێری زەوی کێڵان بێ بەش بکەن .

لەکاتێکدا دەرەبەگەکان جووتیارەکانیان ماڵ وێرانو ئابووت ئەکرد ، زۆر جار ئەهاتن بە ناوی (خێرکردنو پیاوەتییە)وە ، بۆ ماوەیەك گایەكو ئەختێك گەنمو جۆیان پێ ئەدان . پەس ئەم قەرزە (خێرە)ی ، دەرەبەگەکان ، خێر پێ کراوەکانی واتە جووتیارەکانی ئەخستە گێژاوی دۆخێکی ئابووری وەهاوە کە هەرگیز چاویان لەدەستی یارمەتی دەرەبەگەکان بۆ خێر پێکردنەکەیان بێت .

مستاجر جگە لەو باجانەی بە دەرەبەگی ئەدا ، ئەبوو باجەکانی میریش بدات . خۆ ئەگەر دەرەبەگەکە لە گوندەکەدا بژیایە ، ئەوسا ئەبوو خێزانی (مارابە)کە ، خزمەتیان بکات . دەرەبەگ بەچاوی کرێکار سەیری مستاجرەکەی ئەکرد . هەر بەو جۆرەش رەفتاری لەگەڵدا ئەکرد . بۆی هەبوو جنێوی پێ بدات و لێی بداتو بگرە لە زەوییەکەش دەری بکات . بەلای کەمەوە هەموو جووتیارەکان بۆ سوخرە ئەبرانو ئەبوو لەزەویو زاری دەرەبەگەکاندا بە خۆڕایی ئیش بکەن . نموونەیەکی زۆر دەربارەی ئەوە هەیە چۆن جووتیارەکان هەموو شتێکیان بە دەست دەرەبەگەکانەوە بوو[٢٢] . جووتیارەکانی گوندی هۆسان لەساڵی ١٨٩٣دا ئیشیان بۆ موحەمەد ئاغای دەرەبەگەکەیان ئەکرد . « ٣٠ کەس بۆماوەی دوو رۆژ ئاردیان بۆ ئەهێناو ئەبرد . (٥٠٠) کەس بۆ هێنانو بردنی گەنموجۆکەی هەڵ ئەسووڕان . (٥٠) کەس ، بۆماوەی سێ رۆژ رێگاو بانەکانیان پینەو پەڕۆ ئەکرد . (٤٥٠) کەس نانیان (نیازی لە گەنمو جۆیە ـ وەرگێڕ) ئەبردە عەمارەکانی . (١٥٠) کەس خانوویان بۆ دروست ئەکرد . دانیشتووانی گوندەکە چۆخیان بۆ ئەچنی و کەرەستەی خانوو دروست کردنیان بۆ ئامادە ئەکرد[٢٣] .

دەربەگە کوردەکان لە کاتێکدا بێ بەزەییانە جووتیارەکانیان ئەرووتاندەوە ، خۆشیان ژیانیان بە رابواردنو راو کردنو تێرو تەسەلی ئەبردە سەر . ئا . ئا . ئاراکێلیان داد پەروەرانە ناوی (طفیلی) یان لێ ئەنێ و ناو لێنانەکەش پڕ بە پێستیانەو بەوەش ناویان ئەبات کە لەوە زیاتر خاوەن چەك بن هیچی ترنین[٢٤] .

ئیلیزە ریکلا ، ژیانی پڕ لە خۆشیو شادی دەرەبەگە بی کارەکان لەگەڵ ژیانی پڕ لە هەژاریو برسێتی جووتیارە کوردو ئەرمەنەکان ئەخاتە تای تەرازووەو بەراوردیان ئەکاتو ئەنووسێت : « قوخێکی زستانی ، ریکلا ئەنووسێت ـ وەك هی جووتیارە کوردەکان وەهاش هی ئەرمەنەکان ، قوخێکی ساکاری لە قوڕ دروست کراوە . نیوەی ژێرخانە ، سەربانەکەی بە جۆرێك داپۆشراوە لەگەڵ زەوییەکەی دەورو بەری کەپێوەی نووساوە جیا ناکرێتەوە . ئەو گژو گیایەی بەسەربانەوەکانن گژو گیاکەی دەوروپشتی قوخەکەن . بەهارانو هاوینان ئەو